

[0758] IN NIJWESTERLAUWERSKFRYSKE WJERGADER FAN ALDFRYSK (*HONA*) *ETSEL* ‘(HOANNE)SPOAR’

Jarich Hoekstra

Summary

In this article it is shown that Modern West Frisian isel/izel ‘sixth claw on the hind legs of some dogs’ must be derived from Old Frisian (hona) etsel ‘(cock)spur’. It is further claimed that the stem vowel of this word in its most common Old West Frisian form, eetsel, has undergone a process of word-initial lengthening (‘Anlautsdehnung’). Some additional evidence for the presence of this phenomenon in Old West Frisian is adduced.

Yn *It Beaken* 26 (1964) hat H. Krook in etymology jûn fan it Aldfryske wurd *etsel*, dat hast allinnich mar foarkomt yn ‘e gearsetting *hona etsel* ‘hoannespoar’ (op ‘e iennichste útsûndering kom ik aansten noch). Dy gearsetting oppenearret him altyd yn konteksten dêr’t it giet om ferwûningen dy’t troch húsdieren feroarsake wurde. Krook fersmyt ôfliedingen fan *etsel* út it Latyn, likegoed dy út Latynsk *acuale*, **aciale* ‘stiel’ (Aldheechdútsk *ecchil* ‘stiel’, Midheechdútsk *eckel* ‘stiel; swurd’), dêr’t Holthausen (1925) en Rooth (1961, 23) op út woenen, as dy út Latynsk *aculeus* ‘stikel; hoannespoar’ (mei in suffikssubstitúsje *-ul > -il*), dy’t er sels op ‘t aljemint bringt. Ynpleats ferbynt er it wurd mei Farösk *hekil* ‘hoannespoar’. It Aldfryske *etsel* soe, mei in ôffallen *h*, oer **hetsel* tebekgean op Aldgermaansk **hakil*-. De gearsetting *hona (h)etsel* soe dêrmei in oarspronklik alliterearjende formule wêze. Foar in oersjuch fan ‘e Aldfryske fynplakken fan it wurd en it folsleine etymologyske besprek ferwiis ik hjir fierders nei Krook syn artikel.

Krook jout yn syn stik gjin streekrjuchte fuortsettingen fan it Aldfryske wurd yn it hjoeddeiske Frysk. Der bestiet lykwols yn it Westerlauwersk Frysk in wurd dat sûnder mis op it Aldfryske *etsel* tebekgiet, nammentlik *isel* of *izel*. WFT, Dl. 9 jout foar *isellizel* de neikommende betsjuttingen: (i) sechde neil oan ‘e efterste poaten by guon hûnen, Hollânsk *hubertusklauw* (*Dy hûn hat noch izels*), (ii) wartefteige útwoaks oan ‘e poat fan in hynder, en (iii) foet (*Rinsto hjir om op dyn bleate isels!*). By dy tredde betsjutting slút faaks ek oan it aparte wurd *amarisels* ‘skonken’ (WFT, Dl. 1), dat opjûn is yn it sintsje *Lûk dyn lange amarisels doch ris wat yn!* In njonkenfoarm

amerissels (*Gean wat oan 'e kant mei dyn amerissels*) waard op it aljemint brocht yn it taalprogram op Radio Fryslân (sjuch it tankwurd oan 'e ein fan dit stik). It is my net dúdlik wêr't it earste stik fan dat wurd (*amar-/amer-*) wei komme moatte soe, al tinkt men fansels by *amarisels/amerissels* temûk oan in ferhaspeling fan it âlde *hona etsel*.

Hoewol't gjinien fan 'e betsjuttingen fan Nijwesterlauwerskfrisk *isellizel* direkt korrespondearret mei it Aldfryske '(hoanne)spoar', sil it klearrichheid ha dat it yn al dizze gefallen giet om in útsteksel oan in bistepoat; allinnich it bist (hoanne, hûn, hynder) fariearret. It brûken fan *isels* en *amarisels* as pejorative of gemiensume oantsjutting foar 'fuotten' of 'skonken' slút oan by it brûken fan *klauwen* en *kloeren* as rûge beneaming foar 'hannen' (ferl. Versloot (1994)).

De betsjutting 'warteftige útwaaks oan 'e poat fan in hynder' (dêr't oars mar ien opjefte fan is) bringt jin it iennichste gefal yn 't sin, dat *etsel* net brûkt wurdt yn 'e gearsetting *hona etsel*. Yn 'e Junius-kollaasje fan it hân-skrift *Unia* (MS Jun. 49, s. 72, Biblioteca Bodleiana, Oxford) giet it namentlik oer *hersis hof*, *jefta ezil* 'hynstehoef of (-)isel'. Krook suggerearret dat *hona* dêr weifallen is, mar mei it Nijwesterlauwerske *isellizel* yn 'e holle soe men ek ris yn oarrewi tinke kinne. Faaks wie de betsjutting '(hoanne)spoar' foar *etsel* al yn it (lette) Aldwesterlauwerskfrisk yn 't neigean rekke (it wurd betsjutte foar 't neist ek allinnich mar 'hoannespoar' yn ferbinning mei *hona*) en waard *hona etsel* net mear goed begrepen, wylst *etsel* as 'útwaaks oan in hynstepoat' wol bekend wie. Yn dat gefal kin der in oanstried west ha om *etsel* te ferbinen mei it hynder dat yn 'e selde sin foarkaam. Tsjin sa'n ferklearring soe men ynlizze kinne dat der yn it manuskript in komma stiet, dy't hyltyd de ûnderskate 'dieders' faninoar skaat, mar de ynterpunksje is fan Junius sels en kin dus wer op in 'misse' ynterpretaasje fan him tebekgean.

Semantysk liket my op in ôflieding fan Nijwesterlauwerskfrisk *isellizel* út Aldfrysk *etsel* net it measte tsjin. De fonologyske ôflieding fan *isellizel* út *etsel* (**hetsel*) jout wat mear swierrichheid. Krook hat yn syn stik al wiidweidich op 'e tekst west oer it weifallen fan 'e *h* yn 'e Aldfryske foarm. It ûnfêst wêzen fan 'e *h* oan it begjin fan in wurd is net in ûngewoan ferskynsel yn it (Ald)Frysk (ferl. Fokkema (1952, 15-22)). It opfallende is lykwols dat de *h* yn it wurd *etsel* steefêst weibliuwt. Krook ornearret dat de *h* yn 'e gearsetting **hona hetsel* nei de einichste *a* fan *hona*, de iepenste fokaal, gefaarliker wie om wei te fallen as oarsearne. Dat koe faaks namste makliker, om't **hetsel* bûten de gearsetting net foarkaam. Krook

suggerearret dat moolk ek oare dingen meispile ha. Njonken **(h)etsel* ‘hoannespoar’, dat allinnich mar mear yn *hona (h)etsel* foarkaam, bestienen faaks de homonymen **hetsel* ‘mantel’ en **hetsel* ‘hikkel’. Dat makke dat **hetsel* yn *hona hetsel* sa njonkelytsen as ‘mantel’ of ‘hikkel’ opfette wurde koe. Soks soe de gearsetting ûnbegryplik meitsje, dat dêrom waard de foarm sûnder *h* as de goede en de oarspronklike beskôge (faaks ek noch mei troch de ynfloed fan it Latynske (*galli*) *aculeus*).

Krook syn ferklearring foar it weibliuwen fan ‘e *h* yn *etsel* is wat wippe-lich. Sjölin (1970, 186) skriuwt dêrom nei oanlieding fan ‘e etymology fan it wurd: “Schwierig bleibt dabei der konstante *h*-Schwund der afr. Formen.” Syn eigen suggestje - “Möglicherweise liessen sich diese durch Anlehnung an **etta* ‘anstacheln, anspornen’ (awn. *etja* ‘aufreizen’, ahd. *anazzen* ‘anstacheln, anspornen’; vgl. auch afr. *et(te)ger* ‘Speer’) erklären” - bliuwt lykwols ek frijwat spekulatyf (ferl. ek Sjölin (1965)). De swierrichheid mei de *h* bringt Wollmann (1990, 532, noat 75) derta om dochs mar wer werom te gean nei in ôflieding út it Latyn.

It weibliuwen fan ‘e *h* is foar de ôflieding fan ‘e Nijwesterlauwerskfryske wjergader fierders net relevant. In direkt probleem foar de oergong fan Aldfrysk *etsel* nei Nijwesterlauwerskfrysk *isell/izel* foarmet it stamlûd. In Germaanske *a* + *i*-umlaut smyt yn it Aldfrysk in /e/ op. Yn ‘e measte Aldwesterlauwerskfryske foarmen fan *etsel* wurdt it stamlûd lykwols as <ee> skreaun (ferl. de fynplakken yn Krook syn artikel). Dat wiist op in lange /e:/. In koart lûd kin yn it Aldfrysk rutsen wurde foar ferlingjende bylûdkloften, mar dêr heart de kloft *-ts* net by (ferl. Aldfrysk *bretsen* ‘brutsen’). In /e/ yn it Aldwesterlauwerskfrysk waard allinnich rutsen foar *-mb* (ferl. *krieme*, *kjimme*), *-nd* (ferl. *skeine*, *heine*), *-rr* (ferl. *mierje*, *stjer*) en *-rw* (*teare*, *stjerre*) en faaks foar s[z]-ferbiningen lykas *-sm* (ferl. *biezem*) en *-sl* (ferl. *riezel*). Dat, de earste fraach is hoe’t de lange /e:/ yn ‘e Aldwesterlauwerskfryske foarmen ferklearre wurde moat.

Ik soe der op út wolle dat it stamlûd yn Aldwesterlauwerskfrysk *eetsel* ûntstien is troch ferlinging fan *e* oan it begjin fan it wurd. Ferlinging fan in koart beklamme lûd oan it begjin fan in wurd (‘Anlautsdehnung’) is in ferskynsel dêr’t foar it Noardfrysk gauris op wiisd is (bygelyks troch Löfstedt (1928, 21; 39; 89; 219)), mar dat wy neffens my foar it Westerlauwersk Frysk ek oannimme moatte sille, nettsjinsteande Spenter (1968, 257) syn sizzen dat der foar ‘Anlautsdehnung’ yn it Westerlauwersk Frysk gjin dúdlike oanwizingen binne. Ferlinging fan /e/ ta /e:/ oan it begjin fan in wurd hat men ek yn Aldwesterlauwerskfrysk *eecker* (< *ekker*) en *eepen* (<

epen); *eecker* wurdt ta Nijwesterlauwerskfrisk *eker* (mei in bewarre /e:/ foar felare konsonant) of *ikker* (mei ferkoarting), wylst *eepen* mei de wenstige fertwilûding fan /e:/ ta /iə/ yn it Nijwesterlauwerskfrisk *iepen* opsmyt of, yn it Súdwesthoeksk, mei ferheging fan /e:/ ta /i:/, *ipen* (ferl. Hof (1933, 31)).

Hast alle foarbylden fan rekking fan /e/ foar bylûdkloften dy't Spenter bybringt (ôfsjoen fan 'e gefallen dy't hjirboppe neamd binne) moatte nei myn betinken ferklearre wurde as gefallen fan rekking oan it begjin fan in wurd. Ferlykje Aldfrysk *ers* > Bogerman *eers* > Nijwesterlauwerskfrisk *ears* (ferl. sûnder rekking Nijfrysk *gers*, *dwers*); Aldfrysk *erm* > Nijwesterlauwerskfrisk *earm* (ferl. *term*, *skerm*); Aldfrysk *ernst* > Nijwesterlauwerskfrisk *earnst* (ferl. *bern*); Aldfrysk **eska* > Bogerman I, 79 *eessche* > Nijwesterlauwerskfrisk *jiske* (ferl. *mesk*, *nesk*, *leskje*); Aldfrysk *erna*, *erne* 'toskwoartel' > Nijwesterlauwerskfrisk *earn* 'útsteksel oan seine of sichte dêr't de stôk oan sit' (ferl. *tsjerne*, *bern*), Aldfrysk *erthe* > Bogerman *eerde* > Nijwesterlauwerskfrisk *ierde* (ferl. *wurde* < Aldfrysk *wertha*).

Troch ferlinging fan in oarspronklik koart lûd oan it begjin fan it wurd moatte moolk ek ferklearre wurde de Nijwesterlauwerskfriske ferhâldingswurden *yn* (< **īn* < Aldfrysk *in*) en *oan* (< Aldwesterlauwerskfrisk *oen* < Aldfrysk *on*).

Löfstedt (1928, 21) wol Nijwesterlauwerskfrisk *yl* (Aldfrysk *il(e)*, Aldingelsk *ile*, *ill*) ek as in gefal fan 'Dehnung im Anlaut' opfetsje, mar dat is tige de fraach. Sa't Spenter (1968, 147) sjen lit, is de /i/ fan Nijwesterlauwerskfrisk *yl* foar 't neist de regelmjittige fuortsetting fan Aldfrysk /i/ yn iepen wurdlied (ferl. *wylje*, *spylje*, *swylje*, *skile*, *skilich*). Op Aldfrysk /i/ yn iepen wurdlied wiist ek Fering-Öömrang *el* 'yl'.

Fansels binne foar de hjir bybrochte gefallen fan 'Anlautsdehnung' yn 'e literatuer oare ferklearringen útsteld, mar dy binne foar 't meastepart frijwat ad hoc. Sa't wy al sjoen ha, komt in ferklearring fan rekking foar ferlingjende bylûdkloften yn gâns gefallen net yn 'e beneaming. Gosses (1928, 129; 138) en Boersma (1939, 16; 36) tinke foar *eecker* en *eepen* oan rekking yn iepen wurdlied, mar rekking fan /e/ yn iepen wurdlied komt oars yn it Westerlauwersk Frysk net foar (ferl. *tekken*, *brekke*, *leppel*, *sletten*). Spenter (1968, 189) nimt foar Skiermûntseagersk *epen* in spesjale Germaanske njonkenfoarm **ūp-ina-* (ynstee fan **up-ina-*) oan. Foar Skiermûntseagersk *yn* giet er út fan in útsûnderlike ferlinging 'durch emphatischen Akzent beim Adverb' (s. 256-257). Skiermûntseagersk *oon* wol er (s. 216) mei Krogmann (1957², spj. 1923) troch rekking fan /o/ yn iepen

wurdlid ferklearje (*oon* < **one* < **ana*) ynstee fan út Aldfrysk *on* (< **ana*?). Yn ‘e measte fan dizze gefallen hat nei myn betinken it oannimmen fan ‘Anlautsdehnung’, lykas yn it Noardfrysk, fierwei de pree boppe it oannimmen fan wurdspesifike foarmen of ûntjouwingen.

It stamlûd fan Aldwesterlauwerskfrysk *eetsel* kin no, ynpleats fan ‘e wenstige fertwilûding ta /iə/, foar *t* ferheging ta /i:/ en dêrnei ferkoarting ta /i/ ûndergien ha. Ferlykje foar dat ferskynsel ek *hyt* nj. *hjit* < *hēt*, *hite* nj. *hjitte* < *hēta*, *grytman* < *grētman*.

In alternatyf soe wêze dat de /e:/ fan *eetsel* earst fertwilûde is ta /ei/ (ferl. de acc. sg. foarm *eitzel* yn Dr.) en dêrnei ferkoarte ta /i/. Sjuch foar dat ferskynsel Visser (1993) en Hoekstra (1995). Foarbylden fan in oergong /ei/ > /i/ foar *-t* (yn sekondêr beklamme wurdlid of foar ferkoartsjende bylûdkloft) binne *útwyrydsk* (nj. *útwreidzje*), *boekwyd* (nj. *weet*, *weit*) en it efterheaksel *-heid* [hit].

In tredde mooglikheid soe wêze dat de /e:/ fan *eetsel* ferkoarte wurden is ta /I/ (ferl. Hylper *iske* ‘jiske’ < **eeske*). Dat soe de /I/ yn *amerissels* (nj. *amarisels*) ferklearje kinne. In probleem is dan hoe’t wy fan /I/ op /i/ komme, mar men soe faaks wize kinne op ‘e wiksel fan /I/ en /i/ yn affektive wurden lykas *gritsen/grytsen*, *hisp/hysp*, *wysjewasje* (Holl. *wissewasje*) en (oan)*hysje* (Holl. (aan)*hitsen*). In moaie parallel mei *isellizel* wie dan *gristel* > *grissel* > *grisel* > *grizel*.

De oergong fan *ts* > *s* (> *z*), dy’t men oannimme moat om fan Aldwesterlauwerskfrysk *eetsel* op Nijwesterlauwerskfrysk *isellizel* te kommen, binne genôch foarbylden fan. De folsleine assimilaasje fan *t* oan *s* fynt men bygelyks ek yn *sisel* út *sytsel* ‘lytse sichte, benammen om reid te snijen’ (ferl. Miedema (1960, 108)) en yn *sprusel* út *sprútsel*. De ynterfokalyske *s* yn *sisel* en *sprusel* is ta in stimhawwende *z* wurden yn ‘e byfoarmen *sizel* en *spruzel*.

It WFT seit s.v. *isel* dat de etymology fan dat wurd ûnbekend is. Yn dit stik haw ik sjen litten dat it wurd ûntstien wêze moat út Aldfrysk *etsel*, dat foarkomt yn *hona etsel* ‘hoannespoar’. De fonologyske ûntjouwing hat west: (i) *etsel* > Aldwesterlauwersk *eetsel* > (a) **iitsel* of (b) **eitsel* > **ytsel* > Nijwesterlauwerskfrysk *isellizel* òf (ii) *etsel* > Aldwesterlauwerskfrysk *eetsel* > **itsel* > *issel* (yn (amer)*issels*?) > Nijwesterlauwerskfrysk *isellizel*. Fierders haw ik yn it besprek wiisd op in ferskynsel dat foar it Aldwesterlauwerskfrysk noch net earder obstrewearre wie, ntl. ferlinging fan in koart lûd oan it begjin fan in wurd (‘Anlautsdehnung’).

(Mei tank oan myn âld-kollega Rienk de Haan, dy't yn syn taalprogram op Radio Fryslân fan in harkster út Feanwâlden in fraach krige oer it wurd *amerissels* 'skonken' en dy't my sa op it spoar brocht hat fan dizze etymology. Foar har kommintaar op in kladde fan dit artikel betankje ik fierders Nils Århammar, Dirk Boutkan, Rolf H. Bremmer Jr, Bo Sjölin, Arjen Versloot en Willem Visser.)

*Christian-Albrechts-Universität
Kiel*

LITERATUER

- Boersma, J.S.H. (1939) *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-gasthuis te Leeuwarden. II*. Een bijdrage tot de kennis der historische grammatika van het Westfriesch. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- Bogerman = *Reyner Bogermans Friesche Rijmspreuken*, uitgegeven door Dr. T.J. de Boer. *Vrije Fries* 19 (1900) 205-279.
- Fokkema, Klaas (1952) *Uit het spel der klanken*. Enige beschouwingen uit de Friese klankleer. Wolters, Groningen.
- Fr. W. = *Friesch Woordenboek* (Lexicon Frisicum), bewerkt door Waling Dijkstra. Meijer & Schaafsma (1900, 1903, 1911).
- Gosses, G. (1928) *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-gasthuis te Leeuwarden. I*. Een bijdrage tot de kennis der historische grammatika van het Westfriesch. Osinga, Bolsward.
- Hoekstra, Jarich (1995) 'Ta it stamlûd fan Nijfrysk *húnje* (*hune*)', *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 10, 12-15.
- Hof, J.J. (1933) *Friesche Dialectgeographie*. Nijhoff, 's-Gravenhage.
- Holthausen, F. (1925) *Altfriesisches Wörterbuch*. Winter, Heidelberg.
- Krogmann, W. (1957²) 'Die friesische Sprache', yn: W. Stammler (red.), *Deutsche Philologie im Aufriss I*. Berlin, spj. 1899-1930.
- Krook, H. (1964) 'Altfriesisch *etsel* "Sporn (des Hahns)"', *It Beaken* 26, 64-71.
- Löfstedt, Ernst (1928) *Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen I*. Gleerupska Univ.-bokhandeln, Lund.

- Miedema, H.T.J. (1960) 'Inkelde klompmakkerswurden en nammen fan ûngetidersark', *It Beaken* 22, 101-113.
- Rooth, E. (1961) *Zu den Bezeichnungen für "Eiszapfen" in den germanischen Sprachen*. Stockholm.
- Sjölin, Bo (1965) 'Randbemerkungen: 2. *etsel*', *Us Wurk* 14, 79-81.
- Sjölin, Bo (1970) *Die "Fivelgoer" Handschrift*. Nijhoff, Den Haag.
- Spenter, Arne (1968) *Der Vokalismus der akzentuierten Silben in der Schiermonnikooger Mundart*. Munksgaard, Kopenhagen.
- Versloot, A.P. (1994) "*Fuss*" und "*Bein*" in den modernen friesischen Mundarten. Eine strukturell-semantische Untersuchung. [Co-Frisica XIV] Fach Friesische Philologie, CAU, Kiel.
- Visser, Willem (1993) 'Oer *-je* en *-JE*. De morfology en fonology fan it einichste wurddiel *-je*', *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 7, 69-87.
- WFT = *Wurdboek fan 'e Fryske Taal/Woordenboek der Friese Taal*. Fryske Akademy, Ljouwert (1984--).
- Wollmann, Alfred (1990) 'Zu den frühesten lateinischen Lehnwörtern im Altfriesischen', yn: Rolf H. Bremmer Jr, Geart van der Mear & Oebele Vries (red.), *Aspects of Old Frisian Philology*. [Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 31/32 / Estrikken 69] Rodopi, Amsterdam / SSFYRUG, Grins, 506-536